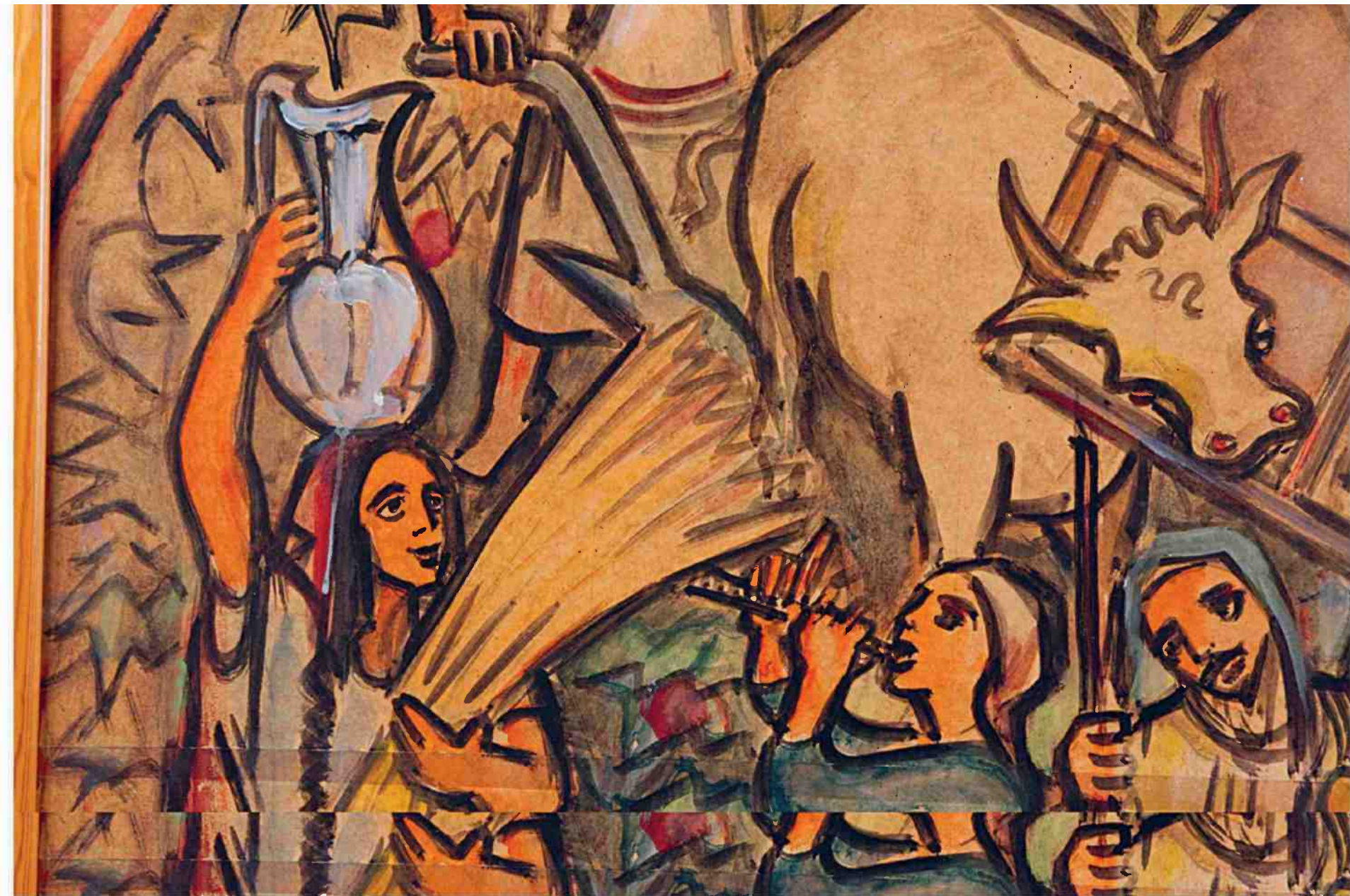

26.15x29.89	31	58	עמוד	כל העיר - שבועון ירושלים	10/05/2013	36919353-9
בית התפוצות מוזיאון - 11673						

החג של הקיבוץ

מאז ומתמיד חג השבועות מזוהה עם הקיבוצים. בתערוכה מיוחדת המוצגת בימים אלו בבית אבי חי, אפשר להבין את הקשר שבין המסורת היהודית ובין חברי הקיבוץ, שנחשבו לאפיקורסים גמורים.

מאת דפנה יעקובוס | צילומים באדיבות בית אבי חי

אין זה מפתיע שבבית אבי חי תוכלו למצוא השבוע תערוכה הקשורה לתקופת העומר, ממש בזמן שבו יחול חג השבועות, שכן מדובר במוסד ירושלמי ששם במרכז את היהדות, ובעיקר את התרבות היהודית, על כל תכניה. התערוכה אמנם שוכנת במרכז העיר, אך שולחת את הצופים למקומות וזמנים אחרים - חגי העומר בקיבוצים. מה שמפתיע הוא שכאשר צועדים בין המוצגים השונים מתגלה פולקלור מרשים של תרבות קיבוצית שמי שאין לו זיקה לעניין לא זכה להיחשף אליו. מתגלה כי דווקא אנשי הקיבוצים הראשונים, שנחשבו לחילונים, חזרו סביב החגים למנהגים קדומים מתקופת התנ"ך ונתנו להם פרשנויות משלהם. התערוכה נקראת "סדר חדש", והיא מתמקדת בחגי העומר - חג הפסח, חג הגז, חג השבועות וחג המים - בקיבוצים, מיום הקמתם ועד שנות ה-80. "מה שעשו בקיבוצים זה למעשה לדלג על 2,000 שנה. חג העומר זה החייאה של חג מקראי, שבו היו מניפים את העומר", מסביר רה אורית אנגלברג-ברעם, אחת משתי אוצרות התערוכה, "2,000 שנות גלות לא עשו זאת, והקיבוצים החיו את המנהג. גם בפסח נעשה ניסיון ליצור הגדה שאינה גלותית, אלא על שבת העם ועם דגש חקלאי. זה מגיע בניגוד לדימוי הרווח המוטעה שחברי הקיבוץ צים היו אפיקורסים וורקו לאשפה כל מה שהיה יהודי. זה ממש לא נכון. ניתן לראות איך הם נקו מהיהדות המקראית, כי הם הרגישו שהם חוזרים לארץ אבותיהם ומשאירים את הגלות מאחור, ולכן את הדברים מבית אבא אולי השאירו מאחור, אבל את הדברים של דור האבות הם חיבקו והחיו מחדש. רואים את זה ויואלית: יש דימויים ציוריים מקראיים ורואים את כל הריקודים של המחוללות בשדה ושואבות המים מהבאר בחג המים - ממש פירוש מילולי לשמחת בית השואבה. מה שהם עשו זה ליצור חברה חדשה בארץ האבות, והם יצרו את החגים תוך דיאלוג עם המקורות היהודיים."

26.04x31.21	32	עמוד 58	כל העיר - שבועון ירושלים	10/05/2013	36919356-2
בית התפוצות מוזיאון - 11673					

25.85x29.25	33	58	עמוד	כל העיר - שבועון ירושלים	10/05/2013	36919358-4
בית התפוצות מוזיאון - 11673						

ומשמעות חרשות. אנו רגילים לחשוב על הקיבוצים כחילוניים, מנותקים מהיהדות, אך הם ניסו ליצור יהודי חדש. סיפור יציאת מצרים, למשל, היה רלוונטי מבחינת אותם חלוצים וקיבוצניקים בכך שהמדינה ייצגה את הגאולה החדשה."

תהליך העבודה על התערוכה ארך כשנה ובמסגרתו נאספו חומרים מארכיונים ומקיבוצים. נאספו הגדרות וחומרים מודפסים נוספים שני שכתו בארגונים מאובקים וזכו לחידוש. "התחלנו לחקור ולראות אילו חומרים קיימים ומה ניתן לעשות איתם", מספרת בלס על התהליך, "הגענו לארכיונים בקיבוצים והתחלנו לדבר עם אנשים כמו יובל דניאלי, מנהל הארכיון בגבעת חביבה. ראינו חפצים וטקסים ישנים וחשבנו מה חשוב לנו להציג - הקונספט". חלק מתהליך בניית התערוכה היה שלב העיצוב שלה בפועל, והבחירה של בלס ואנגלברג-ברעם עם היתה להציב את המוצגים לפי סדר חגי העומר בציר הזמן. דהיינו, המוצגים הקשורים לפסח מסודרים אחד אחרי השני בהתאם לשנת יצירתם וכן הלאה. תוך כדי התהליך נחשפו שתי האוצרות למנהגי הקיבוצניקים החל בראשית התנועה הקיבוצית.

"גדלנו על ערכים דומים", אומרת אנגלברג-ברעם, שכמו בלס מגיעה מכפר סבא. שתיהן היו חברות בתנועת הנוער של השומר הצעיר. "אמנם לא היינו בקיבוץ, אבל הנושא בגדול הוא עיצוב החג, וזה המוקד של התערוכה. השאלה הרחבה יותר היא איזה אדם חדש ביקשו הקיבוצים לעצב. דרך עיצוב החג והטקס הם שאפו לעצב אדם חדש, והאטום הזה חרג מהקיבוץ והיה נכון לחברה כולה. בשנות ה-80 משהו השתנה, וכעת יש התרפקות או חזרה לערכים האלה, של הסולידריות. היום צעירים מקימים קבוצות שאמנם אין להן דגש על חקלאות, אבל הן כן מדגישות דברים כמו קיימות. הרצון לכבוש את האדמה התחלף ברצון להתייחס לסביבה אחרת."

"שתינו בילינו חופשות בקיבוצים ועברנו בהם, והנושא לא היה זר לנו", מציינת בלס, "אנחנו מכירות כמה שנים וכל אחת מגיעה מרקע קצת שונה. אני הייתי בתחום חקר המוח הרבה שנים. אורית מגיעה מלימודי ארץ ישראל. נפגשנו בלימודי מוזיאולוגיה וראינו שיש לנו שפה משותפת ותפיסות משותפות. עשינו בירושלים לא מזמן תערוכה במוזיאון בית התפוצות על יהדות בוכרה. עבדנו עליה כמעט שנתיים, והיא מציגה ממש עכשיו."

איך עלה אצלן הרעיון לתערוכה בבית אבי חי?
אנגלברג-ברעם: "לפני כמה שנים ציינו 100 שנה לרגיניא' ודיברו הרבה על הקיבוצים: האם הם סיפור הצלחה או ניסוי חברתי שנכשל. הכל הפך רלוונטי להיום, יחד עם המחאה חברתית, גם בירושלים, שפתאום יצאה נגד מגמות הפרטה והאינדיבידואליזם. חזרו לדבר על רוחה ועל קהילות, ששוב נהיו טרנדיות. אנשים יוצרים קהילות צעירות, גם בתוך העיר. כל השיח הזה הוביל אותנו לדבר על הקיבוץ. ניסינו לחשוב איך להביא את זה לידי ביטוי בתערוכה, וחשבנו על הממד התרבותי-יוזיאלי. אחת התרומות המשמעותיות של הקיבוצים זה הנושא של התרבות, החג והטקס. זה חרג מעבר לקיבוצים

והתרבות סביב החגים הביאה גם ליצירת עבודות אמנות?

"בשנות ה-50 וה-60 הצייר היה מגויס לצורך החג, וכשהוא היה יכול הוא צייר את מה שהוא רוצה בשביל עצמו. אבל רוב הזמן הוא היה מגויס לעבודה, ואם היה חג, היה מצייר בשביל החג. יש עבודות של ציירים מהשורה הראשונה, כמו טושק, שמוליק כץ וירמיהו בן צבי. מלבד זאת, יש גם רובד מילולי, כיוון שאנשי הקיבוצים התעסקו במה לבחור מתוך המקורות. הבאנו כתבים שבהם מתואר מה דור הח' לוצים הרגיש כשהוא בא פתאום מהשטעטל לכאן והיה אמור לחגוג את פסח. יש סרטים המראים את הריקודים בחגים. יש כוריאוגרפיה שלמה סביב חג העומר או חג המים."

התערוכה מורכבת מסוגי מוצגים שונים. יש תצלומים, קטעי וידאו, יצירות אמנות, כרזות, קישוטים ותלבושות הממחישים את הטקסים בקיבוצים. למשל, אחד המוצגים הוא שמלה אדומה שנתפרה במיוחד לריקוד הקציר בחג המים ברמת יוחנן, לצד כרזה לקראת חג העומר בגבעת ברנר משנות ה-60; מוצגת גם הגדה משנות ה-30 לצד תצלום מקיבוץ אלומות לאחר הקציר בשנות ה-50. כמו כן משולבים בתערוכה קטעי טקסט שונים.

הרעיון והיוזמה מאחורי התערוכה היו של אורית אנגלברג-ברעם וד"ר מירב בלס, שתי אוצרות עצמאיות שפנו לבית אבי חי והציעו את הרעיון. השתיים הוגות רעיונות לתערוכות, הן אינן עובדות במור זיאון או בארגון כלשהו. "מה שמיוחד בתערוכה זה היכולת לראות את ההגדרות ששימשו את חברי הקיבוצים, לעיין בהן ולקרוא אותן", אומרת מיכל נקר, מנהלת התוכניות בבית אבי חי, "אפשר לפתוח את החומרים ולקרוא את הוורסיות החדשות של 'חד גדיא', למשל. יש שמתרגמים מזה, אבל אי אפשר להישאר אדיש לעניין. היו בגדים מושקעים ברקמה ובעבודת יד, ויש סרטים שגורמים לרצות להצטרף למעגלי החוגגים."

הבחירה בתערוכה הזו קשורה באיגודה של בית אבי חי - שמי רה על המסורת היהודית?

"אני לא אוהבת לקרוא לתרבות היהודית 'מסורת', כי המשמעות היא של משהו שהיה פעם, שאם בא לך לעשות עכשיו אז זה נחמד, אבל זה יותר מכך - למעשה התרבות הישראלית היא התשתית של מה שאנו עושים כאן. החיים במדינה הם לא הרבר ההגינתי ביותר מבחינה כלכלית או ביטחונית, אבל זה הגיוני אם מבינים את התרבות המיוחדת ואת הערכים והתכנים. אין לנו תשובה אף פעם איך זה נכון להיות יהודי או ישראלי, אבל אנחנו אומרים שהעיסוק בשאלה הזו והצעת תשובות הם דבר שהוא בבסיס הקיום של החברה והמדינה, ולכן זה חשוב."

באיזה אופן התערוכה הזו מטפלת בשאלות האלה?
"התערוכה משקפת בצורה חזקה את מה שבית אבי חי מנסה לעשות בכל שנות קיומו, וזה להציג תרבות יהודית-ישראלית שנובעת ממסורות עתיקות וקדומות אך מקבלת כל הזמן פרשנות, התאמה

ניתן לראות איך הם ינקו מהיהדות המקראית, כי הם הרגישו שהם חוזרים לארץ אבותיהם ומשאירים את הגלות מאחור, ולכן את הדברים מבית אבא אולי השאירו מאחור, אבל את הדברים של דור האבות הם חיבקו והחיו מחדש"
אורית אנגלברג-ברעם, אוצרת התערוכה

25.92x30.18	34	58	עמוד	כל העיר - שבועון ירושלים	10/05/2013	36919367-4
בית התפוצות מוזיאון - 11673						

חגי העומר הם חגים שבהם רואים בצורה מאוד מובהקת את השינויים והתכנים שהכניסו אנשי הקיבוצים, כי כל התקופה הזו היא תקופה שקשורה לאדמה, לביכורים ולקציר, והם התחברו לזה מאוד. יש הרבה חומרים שרואים בתערוכה שמראים זאת בצורה מאוד ברורה, ולכן החלטנו שנתמקד בתקופה חקלאית מובהקת" **מירב בלס, אוצרת התערוכה**

ולגודל היחסי שלהם באוכלוסייה והשפיע על כל החברה". בלס: "כשהתחלנו להתעניין בנושא בעצם הבנו שיש תפיסה על קיבוצניקים שהם עזבו הכל מאחור, הגיעו לפה ובנו עצמם מחדש. כשהסתכלנו לעומק ראינו שהם כתבו ודיברו המון ושהיו להם הרבה אסיפות שתוערו. רואים בהתחלה שהם רצו להתחיל מחדש ורבים מהם הגיעו מבתים דתיים מסורתיים. החיים שלהם היו מלאים ברוח והם השאירו הכל מאחור. אחרי כמה זמן הם הרגישו ריקנות מאוד גדולה, ואז הם אמרו: 'בואו נמלא את חיינו ברוח ובתרבות'. אז הם פשוט חזרו הביתה ליהדות והתחילו לחגוג את החגים כמו בבית אבא, אבל זה לא באמת בית אבא. בעצם הם לקחו את החגים ויצקו בהם את התכנים שלהם".

מה ניתן ללמוד מהאופן שבו הם חגגו את החגים?

בלס: "הם חוזרים הרבה אחורה בגלל הקרבה והחשיבות של הקר" קע ושל עבודת האדמה מבחינתם. הם התחברו ליהדות מתוך התכנים האלה. מכיוון שאנחנו אוצרות עצמאיות ועושות תערוכות במגוון תחומים, על כל מה שעולה בינינו אנחנו חושבות ויואלית, תערוכה. ישר הבנו שאלה דברים שנראים יפה. שיש חפצים, שיש תיעוד, מסמ" כים וכן הלאה, ואמרנו: 'ואו, חייבים לעשות את הדבר הזה'".

החומרים שאליהם הגיעו צמד האוצרות הם כאלה שנאספו, כא" מור, עד לשנות ה-80. כיום, כרבים מהקיבוצים משמרים את המסורות הישנות. "כעת, כשהקיבוצים מופרטים, רואים פחות את הטקסים", אומרת בלס, "אבל השנה הלכנו לרמת יוחנן, שם עורכים את טקס העומר קצת אחרי ליל הסדר. יש להם טקס מאוד מובנה, במשך 80 שנה הם עושים את אותו הטקס ולא הרבה השתנה".

למה בחרתן דווקא את חגי העומר?

בלס: "חגי העומר הם חגים שבהם רואים בצורה מאוד מובהקת את השינויים והתכנים שהכניסו אנשי הקיבוצים, כי כל התקופה הזו היא תקופה שקשורה לאדמה, לביכורים ולקציר, והם התחברו לזה מאוד. יש הרבה חומרים שרואים בתערוכה שמראים זאת בצורה מאוד ברורה, ולכן החלטנו שנתמקד בתקופה חקלאית מובהקת".

"בעבר, חגי החקלאות היו החגים האולטימטיביים לקיבוצים", אומר יובל דניאלי, אוצר ארכיון השומר הצעיר בגבעת חביבה. דניאלי הוא אמן וחבר קיבוץ. הוא כתב על האמן הקיבוצי וסייע באיסוף החומ" רים לתערוכה. "חג הביכורים, פסח, סוכות וראש השנה - כולם חגים הקשורים להוויה הקיבוצית, הציונית והחלוצית", הוא מוסיף, "אנחנו בקיבוץ התפתחנו וגדלנו איתם. לקחנו מהמסורת והוספנו הרבה מש" לננו. חג הביכורים הוא עדיין אחד החגים החשובים, למרות שהחקי" לאות בקיבוץ היא לא מה שהיתה פעם".

המנהגים נשמרו עד היום?

"הליכה נשמרת, אבל יש תמיד שינויים. יש חגים שכבר לא חוגגים

באופן משותף. למשל, יש קיבוצים שאין בהם סדר פסח משותף, אבל הם משתדלים לשמור על מסורות אחרות. יש, לדוגמה, את חג הקיבוץ, שבו חוגגים את השנה שבה נוסד הקיבוץ, וזה מבחינתנו חג החגים, והוא נחגג ברוב הדר ומושתת על יצירה עצמית. מנגד, יש חגים שפשו ונעלמו מה" תורעה הקיבוצית. לא מוזמן היה 1 במאי, שכשעתו היה חג חשוב מאוד. היו יוצאים להפגנות והיו אירועים שלמים, והיום זה לא קיים. לעומת זאת, גם החילונים החלו לציין את יום כיפור בצורה זו או אחרת, אולי בעקבות המלחמה, או כי הבינו שצריך למצוא את הקשר למסורת. גם יום השואה, הוזכרו והעצמאות מקבלים יותר ויותר נפח".

מה היה מקומה של האמנות בקיבוץ?

"החג בתנועה הקיבוצית הוליד הרבה מאוד יוצרים אלמונים והמון יצירה מקומית וחשובה. בכל קיבוץ היו עשרות אנשים שהיו מעורבים. לכל אחד היה כישרון כזה או אחר והם נרתמו בכל חג. לאט לאט התגבשו לא רק מסורות, אלא גם איכות של אמנות עממית פולקלוריסטית שצומחת ומיוערת לשטח. מאוחר יותר היא מופיעה בארכיונים, אבל אלה לא אמנים שיופיעו ויזכרו כאמני הדור - זו אמנות צנועה מאוד, למרות שהיא במיטבה, שהופיעה על לוחות מודעות בכרזות לחגים או בקישוטי החג. הכל היה בהתנד" בות. מיטב הנודע והחברים היו שותפים לעשייה התרבותית, ואני חושב שזו הברכה הגדולה ביותר".

ומה לגבי מקומו של מי שהגדיר עצמו כאמן?

"זה השתנה במהלך השנים. החלוצים הראשונים שהגיעו לבנות קיבוץ היו בתהליך יצירה של יש מאין, וכפי שאמרתי, 'כשהתר" תחים רועמים המוות שותקות'. לא מצאתי כמעט אמנות חזותית מהתקופה של עשר השנים הראשונות. משנות ה-20, עם ראשית העלייה השלישית, מגיעים אנשים בעלי כישרון ומוטיבציה ומנסים להשתלב במרחב הקיבוצי מבלי לזנוח את היצירה. בתקופה הזו היו רבים שזנחו את הקיבוץ לטובת היצירה, ולהפך. לאט לאט ההנהגה הפוליטית של התנועות הקיבוציות התחילה להבין שיש ערך לת" רבות הקיבוציות ולאמנות הקיבוצית, ושהיא חלק בלתי נפרד ממנו, והתחילו לנסות למצוא פתרונות".

איך זה מבחינתך להיות אמן בקיבוץ?

"היום המצב שונה לגמרי. אני מ'דור הבנים', למרות שכבר יש לי נכדים, ובשבילנו היה סיפור אחר לגמרי. בשנות ה-60 המאוחרות למדתי אמנות באבני, נתנו לי סטודיו וקיבלתי שלושה ימים בש" בוע לעסוק באמנות. אני, באופן אישי, דגלתי בצורך לשלב אמנות עם חקלאות. היצירות שלי הן יצירות שהשראתן באה מהשדות ומהמרחב הקיבוצי".

התערוכה תוצג בבית אבי חי עד 20 במאי, והיום (שישי) בשעה 11:00 תיערך הדרכה מיוחדת במקום. "ההדרכה מסייעת לצופים כי זו תערוכה המעוררת הרבה שאלות", מסבירה נקר. לאחר חג השבועות התערוכה תר, אך בינתיים היא מציפה שאלות על נושא הקהילה, הדת, התרבות והמסורת, שאלות שנבדקו בתנועה הקיבוצית ועולות שוב בתערוכה שבלבה של העיר. *